

ЧЕТНИЧКИ ЗАТВОРИ У ШАВНИЧКОМ СРЕЗУ (1942 — 1943)

Иако је Краљевина Југославија била окупирана априла 1941. године на терену шавничког среза није било ни окупаторске војске ни власти све до краја маја 1941. године. Наиме, тада није било никакве власти, јер ни стара није функционисала. Користећи такву ситуацију, КПЈ је развијала своју политичку активност. Тај рад се првенствено огледао у ширењу истине о узроцима брзе капитулације Краљевине Југославије као и у подстицању јединства и будности у народу не само у односу на окупаторе већ и на домаће доушнике као њихове сараднике. У склопу таквих околности комунисти су приступили и спровођењу одређених акција. Тако је организовано спаљивање архива са свим списковима и документима у општинским центрима: Жабљаку, Његовуђи, Боану, Трси, а дјелимично и у Шавнику и Горанску.¹ Таквом активношћу створени су повољни услови за успјешан рад и на припремама за оружану борбу против окупатора који је већ био почео да запосједа територију дурмиторског краја. Доласком на ово подручје крајем маја, окупатор је своје посаде успоставио прво у Шавнику, а затим у Жабљаку, Горанску, Брезнима, да би са успостављањем посаде на Трси 12. јуна 1941. године завршио посједањем шавничког, односно дурмиторског среза.² Присуство окупаторске војске наговјештавало је тешке дане, што је припомогло прихватању акције прикупљања оружја и муниције у народу. Акцијом прикупљања оружја и у овом крају руководила је КП, реализујући је највише преко СКОЈ-а и оданих омладинаца. У склопу тих припрема за оружану борбу, средином јуна приступило се и формирању бор-

---

¹ Стојан Жугић, КПЈ као организатор и руководиоца оружане борбе у дурмиторском крају 1941—1945, Дурмиторска партизанска република, Титоград 1979, 75.

² Обрад Цицмил, Дурмиторски НОП одред, Београд 1966, 8.

бених група, које су сачињавали чланови Партије, истакнути скојевци и њихови симпатизери. До краја јуна на подручју среза формирано је преко 30 група, са више од 420 бораца.³ Пошто су ове групе сачињавали већином људи који нијесу били служили војску, озбиљна пажња посвећена је њиховој војној обуци као и политичком раду. У том смислу од великог значаја било је партијско савјетовање одржано почетком јула у Барама Жугића.⁴ Оно је у многоме интензивирало политички рад и војничке припреме у борбеним групама. Убрзо затим, услиједили су састанци ових група. Тако је 15. јула одржан састанак у Новаковићима, на коме је утврђен план напада на италијанску посаду у Жабљаку. Тим поводом одржан је састанак 17. јула на планини Пиви, 18. јула у Жупи Пиви, а 19/20. у Пошћењу.⁵ Но, извођење оружаних напада није ишло по предвиђеном плану — због низа непредвиђених околности — тако да је устанак у овом срезу почео 19. јула нападом на италијанску посаду у Горанску.⁶ За неколико дана устанак је захватио читаво подручје шавничког среза. Тако су од 19. до 22. јула ликвидирана окупаторска упоришта у Горанску, Брезнима, Жабљаку, Кршу, Трси и Шавнику.⁷ Од поменутих окупаторских постаја највећа је била она у Шавнику (преко 150 војника.⁸ Непосредно после ослобођења среза, у Шавнику је успостављена команда мјеста, а за њеног првог команданта одређен је Милован Јањић.⁹ Другог дана по ослобођењу Шавника примљена је наредба Привремене врховне команде национално-ослободилачких група Црне Горе и Санџака, која је важила као општа директива за организовање војних јединица и првих НОО. Она је достављена свим општинама, па се од 23. јула до 5. августа у цијелом срезу интензивно радило на стварању територијалних батаљона и народноослободилачких одбора. За то вријеме у свим општинама формирани су територијални батаљони, као и НОО осим у Његовуђи и Боану, гдје је избор одбора био спријечен продором Италијана у овај срез.¹⁰

Продор Италијана на ослобођену територију Дурмитора почео је 5 августа.¹¹ Тога дана је дивизија, „Кафатори деле алпи“

³ Исто, 28.

⁴ Стојан Жугић, КПЈ као организатор и руководилац оружане борбе у дурмиторском крају 1941—1945, Дурмиторска партизанска република, Титоград 1979, 76.

⁵ Исто, 77.

⁶ Обрад Цицмил, нав. дј., 35.

⁷ Стојан Жугић, КПЈ као организатор и руководилац оружане борбе у дурмиторском крају 1941—1945, Дурмиторска партизанска република, Титоград, 1979, 77.

⁸ Исто.

⁹ Обрад Цицмил, нав. дје., 40.

¹⁰ Исто, 43.

¹¹ Стојан Жугић, КПЈ као организатор и руководилац оружане борбе у дурмиторском крају 1941—1945, Дурмиторска партизанска република, Титоград 1979, 80.

кренула из Никшића према Шавнику. Напад су предузели: 51. и 52. пјешадијски пук, 4. барсаљерски пук, 167. тешки ауто-одред и 3. инжењеријски одред.¹²

У „сусрет“ тој моторизованој колони од 15 тенкова и 100 камиона пошли су сви дурмиторски батаљони.¹³ Након два дана отпора устаничких снага, окупатор је уз подршку авијације и тенкова ушао у Шавник. Уласком у Шавник Италијани су успорили темпо даљег напредовања, тако да су тек после недељу дана стигли у Језера. Ту су се сусрели с италијанском колоном од Пљеваља, са којом су на Банским кућама формирали логор. Одатле су ушли у Жабљак, гдје су 19. августа успоставили свој гарнизон.¹⁴ Тиме је извршен план њиховог поновног окупирања шавничког серза.

Иако је продор окупатора створио тренутну забуну у редовима комуниста, они су се брзо прилагодили новонасталој ситуацији и постепено развили врло интензиван идејно-политички рад. Тако су још у току наступања Италијана од Шавника према Жабљаку одржана партијско и војно савјетовање. Оба ова савјетовања одржана су од 12. до 16. августа у рејону Суве Локве, испод планине Ранисаве.¹⁵ На њима су разматрани општа политичка и војна ситуација, као и стање у шавничком срезу након продора Италијана.

Доласком у шавнички срез Италијани су приступили извјесном тактизирању дјелујући и помирљиво и застрашујуће. На једној страни су дијелили макароне уз обећање да се народу неће ништа догодити јер су за све „криви комунисти“, а на другој страни су издавали строге наредбе да се народ врати кућама, преда оружје и прими италијанске легитимације. Но, и поред свих пријетњи окупатора, већина становништва није се одазивала овим захтјевима. То је учинио само мањи број колебљивих људи.

Увидјевши расположење народа, окупатор је уз пуну сарадњу домаћих издајника приступио репресивним мјерама. Удару су биле изложене породице и родбина истакнутих комуниста и бораца, као и других родољуба. Међу првим репресивним мјерама била су хапшења и стријељања већег броја родољуба и симпатизера НОП-а и Партије. Тако је терористичким ноћним нападима у селима код Шавника похватано 30, а у Жабљаку 10 устаника, које је окупатор потом спровео у Пљевља и од њих

¹² Бранко Перовић, Неки аспекти организација устанка и доприноса дурмиторског подручја и дурмиторског НОП одреда развоју устанка на ширем југословенском плану, Дурмиторска пртизанска република, Титоград 1979, 25.

¹³ Исто.

¹⁴ Обрад Цицил, нав. дј., 47.

¹⁵ Стојан Жугић, КПЈ као организатор и руководилац оружане борбе у дурмиторском крају 1941—1945, Дурмиторска партизанска република, Титоград 1979, 129.

24 стрељао, а остале протјерао у логоре Црне Горе и Албаније.¹⁶ У жељи да изнуде покрност и сарадњу од сваког грађанина, Италијани су из гарнизона у Шавнику и Жабљаку правили честе „излете“ у оближња села и катуне. Ове изласке су завршили паљењем кућа по селима и колиба на катунима, пљачкањем имовине и разним злостављањем мирног становништва. Но, и поред свих тешкоћа које су настале послје поновног продора окупатора на подручје шавничког среза, општи политички рад на припремама за нове акције није престајао. То је нарочито нашло израза послје партијског савјетовања које је средином септембра одржано у рејону Суве Локве.¹⁷ Тих дана вршене су и припреме за среску партијску конференцију. Након припрема, она је отпочела рад 12. октобра у Великој Орујици, а завршила другога дана у Новаковићима.¹⁸ Анализирајући рад Партије у протеклом периоду, том приликом донесена је и одлука о прерастању герилских одреда у чете а ових у батљоне — ради дјеловања на ширем плану.

Увидјевши опасност од нарастања и јачања борбеног расположења народа и његових војних јединица, а полазећи од географског положаја дурмиторскога краја и зиме која је предстојала, окупатор је вјешитим маневром ноћу 16/17. октобра напустио Шавник, гдје су се током претходна два дана путем манервисања привукле снаге из Жабљака.¹⁹ Тог истог дана батаљон који је привремено боравио у Пиви повукао се у Никшић. Тиме је цијело дурмиторско подручје постало слободна територија, па се пориступило темељнијој успостави војнопозадинских и народноослободилачких власти. У сваком селу формирани су сеоски, а у сваком сједишту општине општински НОО-и. Исто тако у сједиштима општина формирани су и територијални штабови батаљона, а већ у другој половини новембра на Жабљаку формиран је Штаб Дурмиторског партизанског одреда, који је објединио рад штабова батаљона.²⁰ Међутим, због развоја догађаја у Србији, на дурмиторском подручју мобилисана су и три оперативна батаљона за акције у правцу Санџака и Србије. Ови оперативни батаљони ушли су у састав Црногорског одреда, који је 27. новембра 1941. кренуо из Његовуђе са задатком да заузме

¹⁶ Бранко Перовић, Неки аспекти организација устанка и доприноса дурмиторског подручја и дурмиторског НОП одреда развоју устанка на ширем југословенском плану, Дурмиторска партизанска република, Титоград 1979, 50.

¹⁷ Обрад Цицмил, наведено дјело, 54.

¹⁸ Стојан Жугић, КПЈ као организатор и руководилац оружане борбе у дурмиторском крају 1941—1945, Дурмиторска партизанска република, Титоград 1979, 82.

¹⁹ Батрић Јовановић, Црна Гора у НОР-у и социјалистичкој револуцији Београд 1960, 311.

²⁰ Момчило Полексих, Неки фрагменти из живота и рада Дурмиторске партизанске републике, Дурмиторска партизанска република, Титоград 1979, 62.

Пљевља²¹ и изврши продор на територију Србије. У том нападу (1. децембра 1941. године) јединице Црногорског одреда доживјеле су неуспјех, уз велики број мртвих и рањених. Пошто су се рањеници, након напада на Пљевља пребацили у Жабљак, овом срезу, поред многих других, намећу се и проблеми смјештаја, његе и исхране великог броја рањеника. У тој ситуацији значајну улогу одиграо је народ овога краја, пружајући свесрдну помоћ рањеним борцима. Кроз ту љубав и пажњу према рањеницима изражени су не само традиционално гостопримство овог народа него и велика оданост народноослободилачкој борби. Зато неуспјех и велике жртве на Пљевљима нијесу обесхрабрили овај народ. Напротив, убрзо су на овом подручју мобилисане и формиране нове чете и батаљони, који ће одлазити и далеко од свога краја, супротстављајући се непријатељским снагама које су предузимале све мјере да угуше НОП.

Тих дана су под окриљем окупатора јачали и профашистички елементи, четници, и други непријатељи НОБ. То је нарочито дошло до изражаја последице неуспјелог напада на италијански гарнизон у Пљевљима. Под заштитом и уз обилату помоћ окупатора стваране су четничке војне јединице под командом официра бивше југословенске војске. Наоружаване и храњене од окупатора, ове јединице су убрзо прешле у акцију. Први њихов корак био је продор од Матешева према Колашину. По заузимању Колашина, четници су приступили чишћењу читавог колашинског среза од партизана, претендујући тиме и на шавнички срез. Увидјевши њихове намјере, јединице Дурмиторског одреда запосјеле су шири простор на Сињавини. Тиме је формиран „Сињавински сектор“, на коме су од 25. фебруара до 22. маја 1942. г.²² јединице Дурмиторског одреда пружале жилав отпор четничким снагама које су вршиле снажан притисак. Али 21. маја, под притиском надмоћнијег непријатеља, партизанске јединице су приморане на повлачење.²³ Потискујући партизана преко Сињавине, четници су на Дурмиторско подручје наступили са двије јаке колоне. Једна се кретала правцем Вратло — Крња Јела — Корита — Баре — Боан, а друга правцем Гомиле — Пашино Поље — Његовуђа — Жабљак.²⁴ Тиме су четничке јединице заузеле знатан дио слободне територије. Стога борбе за преостали дио слободне територије постају све оштрије и теже. Потпомогнути италијанским снагама, четници су 8. јуна извршили продор и на преостали дио слободне територије.²⁵ Продор је извршен из неколико праваца: од села Црна Гора преко Сушице, од Жабљака преко Доброг Дола, од Шавника преко Сту-

²¹ Обрад Цицмил, нав. дј., 66.

²² Обрад Цицмил, нав. дј., 136.

²³ Исто, 161.

²⁴ Исто, 162.

²⁵ Исто, 175.

дене и од Никшића преко Јаворка и Брезана.²⁶ По њиховом навалом, до 12. јуна 1942. године све партизанске снаге повукле су се из Пиве као посљедњег дијела слободне територије.²⁷

Послије повлачења партизанских јединица, на бившој слободној територији четници су, под заштитом италијанског окупатора, успоставили власт. По упутствима штаба Драже Михаиловића, четници су организовали војну власт у виду бригада, батљона и чета, као и команди мјеста са војнопозадинском надлежношћу. (Формиране су двије бригаде. Прва бригада, која је обухватала Језера, Шаранце и планину Пиву, била је под командом Николе Бојовића, а Друга, која је обухватала Ускоке, Дробњак и Жупу Пивску, била је под командом Ивана Ружића.)²⁸ Осим војне, четници су увели и цивилну власт, а преласком њиховог Пријеког суда из Колашина у јуну 1942. године, успостављена је судска власт.²⁹ Након успостављања власти, четници су приступили репресивним мјерама најгоре врсте. Удару тих мера биле су нарочито изложене породице: Миће Жугића, Милована, Михајла и Милана Никитовића, Богдана Котлице, Милете Павловића, Миливоја и Драга Зарубице, Радована Грбовића, Саве Ђатовића, као и породице Жарковића, Копривица, Шараца, Давидовића, Гаговића и друге.³⁰

У намјери да униште све што је партизанско, четници су уз подршку Италијана пљачкали имовину, палили куће, батињали људе, жене и дјецу, хапсили и убијали на лицу мјеста све оне за које су сазнали да су се истицали у помагању НОП-а. Стога су партизанске породице биле приморане да се склањају испред четничких јединица у пећине и шуме. Али ни тамо се нијесу могли скрити, јер су их четници, предвођени добрим познаваоцима дурмиторских склоништа, лако откривали и хапсили. Ухапшене родољубе уз тортуру најгоре врсте спроводили су у пролазне затворе у Његовући (шаранска општина), Боану (ускочка општина), Шавнику (дробњачка општина), Пивском Манастиру (жупо-пивска општина), Трси и Рудинама (планинопивска општина).

Затвор у Његовући био је у згради школе. Зграда је рађена од камена, а имала је приземље и спрат. У приземљу, као и на спрату, биле су двије просторије и ходник. У приземљу је била смјештена команда мјеста (командант Милован Дедајић), а на спрату затвореници. Испитивања су вршена и у команди мјеста.³¹

²⁶ Исто.

²⁷ Исто, 178.

²⁸ Исто, 186.

²⁹ Перо Крстајић, Дурмиторска герила, Историјски записи, бр. 3—4, 1962., 575.

³⁰ Перо Крстајић, Од Дурмиторске партизанске републике до Сутјеске, Дурмиторска партизанска република, Титоград 1977., 738.

³¹ Према казивању Милице Криваћевић од 17. VIII 1985.

У прољеће 1942. године формиран је пролазни затвор у кући Војина Церовића. Кућа је била од камена, а имала је подрум, приземље и спрат. У подруму је била просторија која је имала мали прозор са металним шипкама, што је и одговарала овој намјени. У приземљу и на спрату биле су по четири просторије у којима су живјеле породице Војина и Душана Церовића. У овај затвор привођена су сва сумњива лица са овог терена. Испитивања је вршио командант мјеста Милисав Томић, и то у команди мјеста која је била у кући Пунише Микића³²

Двадесет километара сјеверозападно од Боана, у Буковици био је четнички пролазни затвор, и то у штали Бошка Томића. С обзиром да је штала била од камена, тој намјени је у потпуности могла да одговори. Пролазни затвор је био и у штали браће Ђуђиловића.³³

Јуна мјесеца 1942. године Италијани су основали пролазни затвор у кући Госпаве Павић. Кућа је била од камена, а имала је приземље и спрат. У приземљу, као и на спрату, биле су двије просторије. У приземљу су били затвореници, а на спрату управа затвора. Италијани су користили и зграду предратне поште, у којој је подрумска просторија са једним малим прозором личила на затворску ћелију.

У непосредној близини италијанског затвора налазио се и четнички затвор, у кући Митра Томића. То је била камена кућа са приземљем и спратом. У приземљу су били затвореници, а на спрату управа затвора.³⁴

У то вријеме постојао је пролазни затвор и у жупопивској општини. Он је био у згради манастирског конака, у самом кругу Манастира. Просторија у којој су били затвореници налазила се у приземљу испод степеништа. Над том просторијом налазио се четнички штаб. Около манастира био је велики зид, а ова зграда, сазирана од камена, представљала је дио манастирске оградe. Кроз овај затвор прошла су сва сумњива лица са територије Жупе Пивске. Међутим, овдје је потребно истаћи да људи у овом затвору нијесу подвргавани тортурама нити су убијани, јер четнички командант мјеста Митар Пејовић није хтио да узима на себе одговорност за злодјела, већ је значајније „кривце“ слао у Жабљак и Колашин.³⁵

Што се тиче планино-пивске општине постојала су два пролазна затвора и то на Трси и Рудинама.

Затвор на Трси налазио се у кући Милана Јокановића. Кућа је имала приземље и подрум. Подрум је био од камена, док

³² Према казивању Јакова и Велимира Барца 5. VIII 1985.

³³ Према казивању Радосава Шушића и Васа Шоловића од 3. VIII 1985.

³⁴ Према казивању Владимира, Милоша, Милорада и Милијане Јакић, Данице Шаулић и Милорада Вуковића од 4. VIII 1985.

³⁵ Према казивању Милорада Јововића од 18. XI 1985. године.

је приземље било од брвана са кровом од шиндре. У подруму су боравили затвореници, а у приземљу жадарми.

Затвор на Рудинама налзио се у штала Стојана Радовића. Штала је била од камена, а покривена даском. Имала је једну приземну просторију и таван. С обзиром да је штала коришћена за затварање стоке коју су четници догонили за клање, често се дешавало да су затвореници боравили са том стоком док не би били саслушани. Послије саслушања изводили су их на таван.³⁶

У поменутих затворима приведени родољуби подвргавани су разним испитивањима која су првенствено имала за циљ откривање илгалаца и њихових симпатизера. Пошто не би дошли до жељених података, приступили би малтретирању уз примјену разних драстичних мјера. Након тога, локалне четничке власти су пуштале све оне за које су сматрали да су безопасни, а оне које су третирали као „политичке кривце“ спроводили су у четнички затвор у Жабљаку. Иако је то био главни затвор у шавничком срезу, он није био саграђен од бетона и жељеза нити је био опасан високим бетонским зидом. Наиме, то је била само велика штала са дрвеном оградом, коју је Раде Шаровић користио за спраћање стоке. Зидови су били од брвана, а кров од дасака. Преграђена у два дијела, штала је имала једну мању и једну већу просторију, а изнад њих таван. На таван су смјештане сирове коже, а у приземљу затвореници различитог пола и узраста. То су били углавном похватани илгалци, чланови породица оних илгалаца који нијесу ухваћени, као и угледни старији људи из овог краја који се нијесу хтјели прикључити четничком покрету.³⁷

Услови живота у овом затвору биле су тешки, готово неподношљиви. Простор у коме су боравили затвореници био је веома мален, тако да је било тешко наћи мјеста за лежање. Пошто штала није имала патоса, лежало се на земљи која је била загађена сточним ђубретом. Од тога ђубрета, као и од кожа које су се сушиле на тавану, ширио се тежак задах који је у љетним данима ишао и изван штале. Осим тога, штала није имала прозора, тако да је свјетлост допирала једино кроз шупљине између брвана, али то је било толико мало да се унутра ни ликови нијесу могли препознавати. Пошто тако мрачне просторије нијесу одговарале четницима (нијесу могли да врше ефикасан надзор над затвореницима), тај проблем су ријешили тако што су направили још једна врата која су педесетак центиметара била нижа од постојећих. Она су била постављена са спољашње стране, а стара са унутрашње. У току ноћи закључавана су обоја, а дању само спољна, јер се на тај начин дјелимично осјетљавала већа просторија, што је ваљало рад надзора четника. У таквим

³⁶ Према казивању Милорада Јововића од 18. XI 1985.

³⁷ Милорад Јововић, Рад четничког суда у Жабљаку, Колашински четнички затвор 1942 — 1943., Титоград 1987., 369.

околностима хигијенски услови били су веома лоши, јер о прању рубља и купању затвореника није било ни говора. Хигијенска ситуација погршавала се тиме што затвореници нијесу добијали ни постељину нити веш. Услјед тога је дошло до појаве вашки и кожних обољења, што је ситуацију чинило још тежом. У свему томе, посебну тешкоћу представљало је вршење нужде, која се ноћу обављала у кибли која је стајала међу затвореницима. Киблу су износили дању у клозет, који се налазио у близини штале. Иначе, затвореницима је био допуштен излазак само до клозета. С обзиром на то, велики проблем представљала је вода, иако је бунар био стотињак метара од штале.

Љетне врућине су захтијевале већу потражњу воде, али с обзиром на околност да су воду доносили затвореници,³⁸ које су стражари пуштали једном или два пута у току дана, то није било довољно ни жеђ да се ублажи.

Што се тиче хране, она је била једнолична, слаба и недовољна. Први затвореници добијали су дневно по један италијански хљепчић, а послејне неколико дана уведена је „редовна“ исхрана, тако да се два пута дневно добијала по једна заватка супе, боље речено: вруће воде са по неким зрном пасуља или макарона. Уз то се добијало и по двеста грама хљеба.

Тако тешко стање потрајало је све док четници нијесу, под притиском народа, дозволили да се сваком затворенику може једном до два пута недјељно донијети нешто хране, као и по нешто веша и постељине. Онима који су били из Жабљака и околине храна и веш стизали су редовно, а онима из удаљених мјеста то није уручивано тако често. Но, било је и оних којима није имао ко или није имао шта да донесе. У тим случајевима долазила је до изражаја затвореничка солидарност. Они затвореници који су чешће добијали храну дијелили су са другима којима није имао ко или није имао шта донијети. Тако су се на неки начин изједначавали услови исхране свих затвореника.

Међутим, ни у тако тешким околностима затвореници нијесу клонули духом, већ су настојали да се на неки начин забаве. То се првенствено састојало у извођењу рецитација, пјевању партизанских, гусларских и других пјесама.

Што се тиче политичке активности, она тако рећи није ни постојала, осим што су вођени разговори у вези с информацијама које су стизале са стране. Информације су стизале преко писама која су протурана у храни. У томе су нарочито помагали неки стражари који су се људски односили према затвореницима. То су првенствено били мобилсани сељаци којима није било стало до четништва. Иначе, затворско је обезбјеђење било састављено од васојевићких четника, којима су знатну помоћ пружали издајници из околине Жабљака. они су им свесрдно

³⁸ Четници су за водоношу одређивали некога од њих за које су сматрали да су мањи „политички кривци“.

помагали у прикупљању података о ухапшеним родољубима и у проналажењу такозваних „очевитаца злодјела“.³⁹

Управу затвора сачињавали су: командант мјеста Миливоје Зоњић (касније капетан Франц Бергинац), управник затвора Иван-Гаро Лаушевић, помоћник Недјељко Обрадовић, ислједник Радуре Остојић и шеф обезбјеђења затвора Војислав Ивановић.⁴⁰

Од самог хапшења родољуби су били препуштени милости и немилости четничких целата. Одмах по доласку у затвор подвргавани су саслушањима, која су обављана у кући попа Станка Шаулића.⁴¹

Саслушања су се углавном сводила на изнуђивање признања о „почињеним злочинима“ и откривање илгалаца и њихових симпатизера. У том циљу затвореници су подвргавани испитивањима, убјеђивању, малтретирању и батинању. Третману најгоре врсте били су подвргавани комунисти, скојевци и сарадници НОП-а. Тако су Сава Шарковића толико претукли да је сјутрадан умро у затвору, а Војин Тончић је — да би прекирати мучење — извршио самоубиство погодивши себе перерезом у срце.⁴² Батинању и садистичкој тортури подвргаване су и жене. У намјери да открију илгалце и њихове симпатизере, Даринку Жугић⁴³ је тукло на десетина четника, тако да су је након тога полумртву убацили међу затворенике. Такво и слично поступали су и са многим другим.

Оваквим поступцима четници су постизали само ефекат супротан ономе који су жељели. Пошто саслушањима нијесу могли доћи до жељених података, прибојегли су убацивању својих људи, шпијуна и провокатора, међу затворенике. Тако су међу 18 затвореника из Буковице убацили Миљана Милашиновића,⁴⁴ преко кога су настојали да дођу до неких података, али проницљиви затвореници прозрели су њихову улогу па је он већ сјутрадан пуштен. Затвореници су открили и један случај врбовања човјека из својих редова. Наиме, тог човјека су често звали на „саслушање“ да би сазнали шта се ради у затвору. Једног дана, након тог „саслушања“ прозвали су 12 затвореника који су претходно пјевали партизанске пјесме,⁴⁵ због чега су их подвргавали разним злостављањима. С обзиром да ништа нијесу признали, стражари су их одвели у рупу из које је вађен пијесак

³⁹ Милорад Јововић, Рад четничког суда у Жабљаку, Колашински четнички затвор 1942 — 1943, Титоград 1987, 370—372.

⁴⁰ Према казивању Батрића Никитовића од 14. III 1986.

⁴¹ У непосредној близини старе поште била је кућа Станка Шаулића. У њој се налазила четничка команда као и четнички суд (по казивању Батрића Никитовића од 14. III 1986. године.

⁴² Милорад Јововић Рад четничког суда у Жабљаку, Колашински четнички затвор 1942—1943, Титоград 1987, 372.

⁴³ Даринка Жугић је борац од 1941. са своје шесторо дјете.

⁴⁴ Милорад Зарубица, Хапшење и страдање у Жабљаку, Дурмиторска партизанска република, Титоград 1979. године, 777.

⁴⁵ Исто.

и напола их живе затрпали. Пошто ни тада нијесу признали, извадили су их из пијеска и поново вратили у затвор. Желећи да дођу до потрених података, четници су се такмичили у измишљању начина мучења затвореника, док су батинања, псовке и друге погрдне ријечи били њихова устаљена пракса.

Четници су се посебно окрутно односили према затвореним женама,⁴⁶ које су називали погрдним именима. Да би то доказа-ли, из затвора су извели Мару Даниловић и одвели је у село Јунча — До, гдје су је фотографисали са једним старијим човјеком. Ту су фотографију потом објавили у четничким новинама са објашњењем да је то Моша Пијаде са љубавником.⁴⁷

Да би још више понизили партизанке, четници су над затвореним женама организовали гинеколошки преглед. Преглед је извршио др Вукман Шошкић, уз присуство медицинске сестре, иначе партизанске болничарке Ане Ковачић.⁴⁸ Овом приликом Шошкић се није огријестио о љекарску етику. Рекавши да је свака дјевојка невина, указао је на истину, иако она није ишла у прилог лажној четничкој пропаганди по којој се жене и дјевојке опредјељују за НОБ само из ниских моралних побуда. Такве и друге инсинуације четници су истицали и на народним зборвима, које су присилно организовали. Износећи разне погрде, четници су на зборовима позивали народ да оптужује затворене партизане и њихове симпатизере.

Пошто су прикупили разне лажне оптужбе, четници су у јуну 1942. године довели у Жабљак свој злогласни Пријеки суд. Предјседник суда био је Марко Миловић, тужилац Милован Лабовић, а ислједник Синиша Јанковић.⁴⁹ У свом раду су се позивали на Закон о заштити државе, који је имао задатак да онемогући сваку дјелатност комуниста у Краљевини Југославији, због чега у његову правичност и законитост већ тада није нико вјеровао. Суђење је било само једна формалност, мада се настојало прикрити је „нормалним“ процесом. Судски процес се заснивао на оптужници коју би тужилац стилизовао на основу онога што би му ислједник доставио од локалних четничких власти.

⁴⁶ Осим у штали Рада Шаровића, жене су затваране и у кући Илије Бањара.

⁴⁷ Милорад Зарубица, Хапшење и страдање у четничком затвору у Жабљаку, Дурмиторска партизанска република, Титоград 1979., 775, Милорад Јововић, Рад четничког суда у Жабљаку, Колашински четнички затвор 1942—1943, Титоград 1987., 374.

⁴⁸ Милорад Зарубица, Хапшење и страдања у четничком затвору у Жабљаку, Дурмиторска партизанска република, Титоград, стр. 775. и Милорад Јововић, Рад четничког суда у Жабљаку Колашински четнички затвор 1942—1943. 374.

⁴⁹ Милорад Зарубица, Хапшење и страдања у четничком затвору у Жабљаку, Дурмиторска партизанска република, Титоград 1979, 777; Казивање Милице Криваћевић од 17. VIII 1985. године.

На основу оптужнице и лажних свједока⁵⁰ доношена је пресуда, мада је оптужени већ био осуђен од четничких старјешина који су унапријед одређивали кога треба стријељати а кога казнити неком другом казном. Иако је суђење било само једна фарса, ипак суду није било лако са појединим угледним и веома храбрим људима који су и код четника изазивали дивљење. Један од таквих био је тридесетогодишњи Вељко Кнежевић, предсједник Општинског НОО у Кршу. Када су га извели пред суд, предсједник Марко Миловић му се обратио ријечима: „Јеси ли свјесно из националних побуда пошао у борбу?“

На то је Вељко одговорио питањем:

„У чије име ви мене и моје другове овдје судите?“

„Теби и осталим комунистима суди национални суд у име Краља Петра II и отаџбине“, рекао је Миловић љутито.

Ударивши ланцима о сто, Вељко је још љубе рекао:

„Ускраћујем сваки даљи одговор суду који ме ставио у окове помоћу италијанског оружја. Против сам сваког краља чији се престо брани окупаторским оружјем и не признајем ни једну отаџбину за коју се четници боре“.

То је све што је Вељко рекао на суду⁵¹

Тако достојанствено држање имао је и Александар-Лексо Дедајић, студент из Шаранаца. Када су га извели пред суд, предсједник Миловић се изненадио и рекао:

„Ја сам мислио да сам ријешо питање Дедајића и Рабрена у Колашину, а ево сад и ти. Откуд баш да Дедајићи доспију у Шаранце и да ту убијају националисте који су се борили за краља и отаџбину“⁵²

⁵⁰ Уз помоћ локалних четничких власти и доушника прављен је план проналажења лажних свједока. Међу њима је било и таквих који су се сами јављали — да лажно свједоче да би се оптуженом осветили за неку увреду, или из зависти због угледа који је овај имао у народу. Пошто за све случајеве није било таквих, четници су свједоке тражили међу страхљивцима и пљачкашима, који су за мало макарона или уз мало батина, пристајали да лажно свједоче.

⁵¹ Милорад Јововић, Рад четничког суда у Жабљаку, Колашински четнички затвор 1942—1943., Титоград 1987., 378.

⁵² На то је Лексо узвратио ријечима:

„Ја као Дедајић нијесам доспио јуче у Шаранце, него сам потомак оних Дедајића који су ту доспјели да учествују у боју на Шаранцима са Турцима 1862.“

„Разлика је између твоје борбе и њихове“, рекао је Миловић и додао: „Они су се борили против Турака, а ти си као комуниста убијао људе који су повели борбу против комуниста.“

Не презајући пред судом, Лексо је рекао:

„Потурица гори од турчина! Ја сам се борио против окупатора и против свих потурица, па ма како се они звали — четници, националисти или петоколониши“.

Трегирајући га као злочинца, Миловић је рекао:

„У оптужници стоји да си ти убијао познате националисте“.

„То није тачно“, рекао је Лексо. „Ја сам са Италијанима и четницима укрштао оружје само на фронту, јуришали смо једни на друге, па шта је ко понио“.

Сличних дуела било је још, и у свима њима затвореници су имали достојанствено држање пред четничким судом, иако је многим од њих изречена смртна пресуда.

Смртна казна извршена је убрзо након изрицања пресуде. Стријељања су вршена на разним мјестима. Тако су 2. августа 1942. године стријељали инжењера Лазара Јауковића⁵³ на мосту у Будечевици. Истог дана из затвора је поведен стари ратник Милић Јауковић и стријељан на Мјетичку. Четвртог августа 1942. године предвече из затвора су поведени и стријељани у Клекама:⁵⁴ Будимир Д. Обрадовић, земљорадник Владимир Ј. Даниловић, домаћица Мара Ј. Даниловић, домаћица Јелена Н. Ђерковић, Млађен М. Новосел, Радоје М. Лаушевић и земљорадник Перо С. Гломазић.⁵⁵ Сви су ови комунисти имали достојанствено држање пред судом и са пјесмом и борбеним поклицима пошли су у смрт. Стријељању Млађена Новосела присуствовала је и његова мајка Јелица, заједно са приведеним мјештанима. Иако устријељеног срца, пред целатима није ни вриснула нити закукала, него је усправно и пркосно стајала, довикујући убицама: „Не можете их све побити, стићи ће вас невина крв коју пролијевате и нећете тако дуго, јер ће наша дјеца доћи као побједници“.⁵⁶

Сјутрадан, 5. августа изведена је још једна група затвореника на стријељање. У тој групи били су: правник Вељко Ј. Кнежевић, земљорадник Василије К. Кнежевић, земљорадник Илија М. Перовић, Радосав М. Вукићевић, студент Александар-Лексо Дедајић, Павле Поповић и земљорадник Радоман П. Пајовић.⁵⁷ Одлазећи на стријељање, опростили су се од осталих затвореника овим ријечима: „Другови, побједа ће бити наша. Ми гинемо као борци за слободу, а нашим целатима биће суђено као издајницима и слугама окупатора“. Затим су се проломиле поклици: „Живјела комунистичка партија!“, „Живјела слобода!“ Послије тога заорила се партизанска пјесма, која је подигла на

„Јесте, стоји да си био комесар и водио борбе по Санцку“, рекао је Миловић и додао: „Да нијеси био комесар, опростили бисмо ти живот. Млад си па можда си био заведен“.

„Немојте ме вријеђати“, љутито је рекао Лексо. „Ја сам свјесно, још као гимназијалац, приступио напредним снагама за које је био везан читав наш крај. То је био бедем са којег смо отварали ватру на окупатора и на све потурице. (Милорад Јововић, Рац четничког суда у Жабљаку, Колашински четнички затвор, 1942 — 1945., 378, 379).

⁵³ Лазар Јауковић је у току III непријатељске офанзиве по наређењу Врховног штаба порушио један лук на мосту у Будечевици и тиме онемогућио продор непријатељске моторизације која је имала задатак да спријечи евакуацију болнице и јединица са дурмиторског подручја. За одмазду четници су га стријељали на том истом мосту.

⁵⁴ Ситна четинарска шума источно од Жабљака.

⁵⁵ Милорад Зарубица, Хапшења и страдања у четничком затвору у Жабљаку, Дурмиторска партизанска република, Титоград 1979., 778.

⁵⁶ Исто.

⁵⁷ Исто, 779.

ноге цијели Жабљак.⁵⁸ Преплашени и збуњени изроди покушали су да их ућуткају кундацима, али пјесма се није прекидала све док се нијесу ућуткали непријатељски рафали.

Почени овим примјером, четници су престали са групним одвођењем на стријељање, па су овај срамни чин обављали појединачно и најчешће ноћу. То је тако ишло све до повратка четничког суда у Колашин.

Увјеривши се да је четничка власт на Дурмиторском подручју учвршћења, Павле Ђуришић је средином августа 1942. год. повукао четнички суд са Жабљака и том приликом повео око 60 затвореника.⁵⁹ Од преосталих затвореника четничке власту неке пустили кући, а остале су задржали на присилном раду. На рад су без разлике водили и жене и мушкарце. Жене су прале веш рањеницима, чистиле просторије, доносиле воду и дрва, а мушкарци правили зграде и пут од центра до амбуланте, сјекли дрва, послуживали пекару и слично.

Затвор у штали Рада Шаровића задржан је све до новембра 1942. године, а потом се преселио у кућу попа Станка Шаулића.⁶⁰ Кућа је имала подрум и спрат. Подрум је био од камена, а спрат и кров од дрвене грађе. У подруму је била једна просторија која је имала прозоре са металним решеткама, те је у потпуности одговарала овој намјени. На спрату су биле 4 просторије, у којима је била смјештена четничка команда. Преласком у овај затвор ситуација се много погоршала. Лош смјештај, слаб и недовољна исхрана, присилан рад и хладноћа довели су до побољјевања затвореника што је стање учинило још тежим

У то вријеме наступили су и тешки дани за дурмиторске илегалце, а нарочито када су потјерна одјељења појачана четницима из беранског и андријевичког краја, на челу са командантом Новом Лалићем.⁶¹ Поменути четници су се организовали у потјерна одјељења која су се распоредила по свим селима. Тада су завели мјере предострожности тако што су забранили кретање из села у село и присилно иселили катуне и сумњиве куће погодне за приступ илегалца. Поред тога, куће могућих сарадника стављене су под контролу, а оне које су служиле за одржавање веза спалили. Како је тада пао велики снијег, потјерна четничка одјељења су ушла у траг илегалцима и организовала потјеру са свих страна. Резултат те потјере био је 12 убијених. Убијени су: Јован Ђоровић, политички секретар Среског комитета, Богдан Котлица, организациони секретар, Вељко Мићановић и Војин Јауковић, чланови Среског комитета, Миливоје Дураковић, Милан Мићановић, Бранко Мирковић, Михајило Ни-

⁵⁸ Исто.

⁵⁹ Исто.

⁶⁰ Према казивању Батрића Никитовића од 14. 3. 1986.

⁶¹ Перо Крстајић, Дурмиторска герила, Историјски записи, бр. 3—4, 1962., 578.

китовић, Јово Обрадовић, Димитрије Обрадовић, Јаков Остојић и Бошко Зарубица.⁶²

У децембру 1942. године ухваћени су илегалци: Милован Даниловић, Зелен Ковачевић, Радмила Ђоровић, Вељко Крстајић, Милорад Зарубица, Светозар, Томо и Томана Жугић, Милан Никитовић, Данило Шушић и Радомир Јакић. Ухапшени илегалци спроведени су у затвор у Жабљаку. Њима је средином децембра четничка команда у Жабљаку организовала суђење, али је — пошто команда у Колашину није имала повјерења у дурмиторске четнике — наређено да се похватани илегалци спроведу у Колашин. Тако су 19. децембра 1942. године у Колашин спроведени поменути илегалци осим Данила Шушића, Тома и Томане Жугић, који су пуштени из затвора у Жабљаку.⁶³

Почетком 1943. године четници су похватили и спровели најприје у жабљачки а потом у колашински затвор: Обрена Благојевића (командант мјеста за Жупу Пиву), Солумију Благојевић, Гојка Дурутовића (секретар Општинског НОО за Жупу Пиву) и Велимира Кнежевића.⁶⁴

Тако до почетка 1943. године, на територији дурмиторске, шаранске, ускочке, дробњачке и жупопивске општине, није остао ни један илегалца осим у ускоцима Мато Церовић и у Жупи пивској Јанко Тадић.⁶⁵

За разлику од ових, у планинскопивској општини остале су организоване и повезане четири мање групе од 15 илегалца.⁶⁶ Они су за све вријеме, и поред сталних потјера и засједа, остали активни све до 19. децембра 1942. године. Од тада па до краја децембра ове групе су се склониле да би свака посебно провела најтежи период (јануар и фебруар). У прољеће 1943. године оне су развиле јаку активност која је прерасла у оружану борбу против четника.

Позадинци са територије дурмиторске општине приступили су припремама за оружани напад на четнике. Тако су 14. априла 1943. године формиране двије оружане групе. Прва група, под руководством Милутина Даниловића и Рашка Јауковића, напала је четничку команду у Жабљаку,⁶⁷ четници су пружили мањи отпор, а потом се повукли према Шаранцима. Друга група, под руководством Радомана Обрадовића и Милована Лакичеви-

⁶² Милорад Јововић, Рад четничког суда у Жабљаку, Колашински четнички затвор 1942—1943., Титоград 1987., 384.

⁶³ Милорад Зарубица, Хапшење и страдање у четничком затвору у Жабљаку, Дурмиторска партизанска република, Титоград 1979., 792.

⁶⁴ Перо Крстајић, Дурмиторска герила, Историјски записи, бр. 3—4, 1962., 582.

⁶⁵ Обрад Цицимил, наведено дјело, 196.

⁶⁶ Исто.

⁶⁷ Перо Крстајић, Дурмиторска герила, Историјски записи, бр. 3—4, 1962., 585.

ћа, дочекала је четнике у рејону Јунча До — Ковачки Пањ и натерала их у бјекство.⁶⁸

Још док су биле у току припреме за напад на четничку команду у Жабљаку, четнички командант мјеста Франц Бергинац пустио је затворенике из жабљачког затвора и с њима пошао у партизане.⁶⁹

Из четничког затвора у Жабљаку који је отворио Бергинац побјегли су: проф. Петар Бабић, земљорадник Миливоје Шарац, земљорадник Милан Жарковић, земљорадник Данило Давидовић, матурант Данило Бојат, радник Душан Дакић (сви из Пиве) и земљорадник Радосав Раонић из Његувуђе.⁷⁰ Сви су се они прикључили партизанима и учествовали у нападу на четнике у Жабљаку.

По заузимању Жабљака, оружане групе су се спојиле у чету, која је бројала 40 бораца. Ова је чета постала Посадна при Команди мјеста. Команда је основана одмах по ослобођењу Жабљака. Командант мјеста Даниловић.⁷¹ Основни задатак Команде и Посадне чете био је да се успостави ред и обезбиједи магацин са храном и оружјем. И тек што је успостављен ред, повлачећи се пред партизанским јединицама из правца Босне четници су изненада ушли у Жабљак. Међутим, под притиском партизана са овог подручја, убрзо су потиснути и у Жабљаку је поново успостављен ред и мир.

Поновним заузимањем Жабљака, Команда мјеста је успоставила везу са штабом Друге пролетерске дивизије, а ова је Седмој крајишкој бригади издала заповијест да изврши пробој у правцу Жабљака. Упоредо са Седмом крајишком бригадом, која је преко Таре стигла у Жабљак 21. априла, друге јединице НОВ наступиле су преко Пиве и ослободиле Дробњак и Ускоке. Тако је 22. априла 1943. године шавнички срез постао поново слободна територија.⁷²

Вукајло Глушчевић

⁶⁸ Исто.

⁶⁹ Исто.

⁷⁰ Исто.

⁷¹ Исто.

⁷² Обрад Цицмил, наведено дјело, 207.